

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

Das orthodoxe Christentum des Ostens. Sein Wesen und seine gegenwärtige Gestalt. Gastvorträge, gehalten an der Berliner Universität von Stefan Zankow, Dr. theol. et juris, Professor an der Universität zu Sofia. Erschienen im Furche-Verlag. Berlin. 1928. Ss. 148.^s

Књига представља обраду шест предавања, што их је аутор одржао летњег семестра 1927. год. на Берлинском универзитету, на позив тога универзитета, а по иницијативи његовог богословског факултета.

Књига се састоји из увода и пет глава.

У уводу (стр. 15.—36.) се говори о данашњем општем интересовању за православни хришћански исток ; о данашњем унутрашњем и спољашњем стању православне источне цркве; о спољним оквирима и условима развића православног хришћанства ; о пређашњим покушајима карактерисања православног хришћанства са гледишта ма кога појединачног принципа и о тешкоћи сличног проблема. Затим се даје формална карактеристика источног хришћанства на основу имена : »православље« и та се карактеристика доводи у везу са принципом верног следовања »старим« начелима вере. Најзад се говори о изворима за испитивање овог предмета и о нарочитом значају питања ове врсте.

П р в а г л а в а (стр. 37—63.) носи наслов : »Credo«. Овде се даје општи преглед православног догматичког учења. Определив обим појма : »догмат« и карактер »вере«, као средства за разумевање религијске истине, аутор говори о специфичним одликама православља у учењу : о догмату Св. Тројице, испуњењу (грех и смрт), оваплоћењу Сина Божјег, као централног догмату православне цркве (објашњавајући значај крсне

смрти И. Христа, по ком питању постоје разни богословски правци, који се ипак слажу у готово општем одрицању идеје формално-правног појимања догмата о спасењу); о васкрсењу мртвих; односу између благодати и слободе, вере и дела; обожењу човека; анђелима и демонима, есхатологији, где он наглашава сагласност свих православних хришћана у извесном старо-хришћанском апокалиптичком расположењу и напослетку о спасењу свих и свега по свршетку овога света.

Ова се глава завршује кратким прегледом савременог стања богословске науке на православном Истоку.

У другој глави (стр. 64.—91.) аутор говори специјално о Цркви. Одредивши општи појам о цркви и њеном бићу са гледишта православног хришћанства, он затим излаже догматско православно учење о Глави цркве, о њеним члановима и о њеном значају у духовно-историјском животу хришћанства, о њеним основним особинама — јединству, светости, католичности и апостолству, о највишем ауторитету у њој, о уважаним односима међу разним групама црквеног друштва и о спољњем црквеном јединству и поред битисања засебних православних цркава.

Тр е ћ а г л а в а (стр. 92—110) је посвећена православном култу. Показавши неоснованост предубеђења неких кругова и оделитих представника западног хришћанства, да православни култ, тобож, пати од претераности магијски-стварнога сакраментализма, препуног сујеверја па чак и идолопоклоничких церемонија, аутор затим карактерише основне црте и битни значај православног култа. Произлазећи у своме начелу из првохришћанског извора, култ је реални израз и оваплоћење догматског учења православне цркве, у чему има свог довољног објашњења и положаја, који проповед заузима у православном богослужењу. Пошто је намењен да буде средство реално-мистичног општења између Бога и људи, а такође између ових последњих, православни култ има симболичко-реалну и реално-симболичку садржину. Са тог гледишта аутор даље карактерише основне елементе православног култа: уметност уопште, појезију, вокалну музику (певање), живопис, тајне (нарочито евхаристије, свештенства и брака), поштовање икона, моштију, признавање светаца и молитве за умрле. Сав свој опис православног култа аутор завршује овим речима: »православни култ је синтетичко-пнеуматички култ, у коме се симболичко-

мистички реализам и реалистички мистицизам заједно појављују и чине богочовечанско јединство» (стр. 110).

У четвртој глави. (стр. 111.—133.) аутор говори о побожности и активном карактеру православља. После констатације двају опречних појмова, које обично износе представници западног хришћанства (пасивност, која понекад иде до песимизма с једне стране, и значајност и важност религиозно-етичких црта православља с друге), аутор пре свега признаје факт постојања светлих и мрачних одлика у моралном карактеру православног хришћанства па се стара да ту чињеницу објасни утицајем климе, расе и историјских околности. Основну одлику етичког православног расположења писац види у принципу сагласности православља са првобитним и у опште старим хришћаниством, по коме све оно што је у свету привремено, што пролази, не заслужује уважање, оданост и љубав хришћанина. Посматрајући ствар са овог гледишта, он као главну одлику православног морала признаје врлине : љубав, смиреност, саучешће и сажаљење према човеку, нарочито према палом, грешном човеку. Последица ових црта православног морала јесте уважање према целом човечанству и признање братства свих људи на земљиној кугли.

Рекавши затим неколико кратких речи о православном монаштву, аутор завршава ову главу карактеристиком односа православља према држави, народности и култури.

У закључној глави (стр. 134.—142.) даје се општи преглед сагласности и разлика, које постоје међу трима највећим гранама хришћанства : православљем, римокатолицизмом и протестанством. Констатујући јаку жељу и дубоку тежњу православља за јединством са осталим хришћанским вероисповестима, аутор са своје стране износи могуће правце и начине за постигнуће тог јединства, који морају одговарати принципу старог учитеља цркве : *in necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus autem caritas*».

Као што показује сама садржина, књига излаже врло важно, принципијелно и сложено питање о суштини православног хришћанства, као и његовим одликама у поређењу са осталим хришћанским вероисповестима. Наравно, дати исцрпно разјашњење тог питања у шест предавања и на 140 страна није било могуће. Стога би се недостацима ове књиге могле учинити многе и важне замјерке. Но озбиљна и беспри-

страсна критика би једва имала права чинити замерке и за оно, што аутор и поред најбоље воље није био у могућности да изврши онако као што би желео. Зато ћемо се сада постарати, да оценимо реалну садржину књиге.

Пре свега треба признати да се у књизи даје карактеристика не толико васионско-источног, колико баш првенствено руског православља. То је без сумње дошло стoга, што се аутор највише служио руском књижевношћу. Међутим ваља признати да специфично руско православље, бар у извесним областима религијског живота (напр. у култу, етичким појмовима, у односима према држави, нацији, човечанству и т. д.) ни издалека не представља суштину васионског источног православља, у толико пре, ште је и сáмо руско православље у току векова мењало своје облике тако, да се и самим руским богословима намеће озбиљно питање : шта је у суштини православље ? Овде се може искрено зажалити, што су писцу, изгледа, остали сасвим непознати многобројни и разноврсни радови чувеног руског богослова (мистика) и епископа Теофана Говорова, тзв. »затворника«, који је чак издао засебну књигу под насловом : »О православљу« (2-го изд. Москва. 1902. г.).

Ова се наша примедба односи на општу садржину и општи карактер књиге.

Рецимо сада коју о посебним питањима, која аутор покреће и решава.

Пре свега ваља констатовати нетачност ауторовог приказивања броја чланова савремене руске цркве и њеног спољашњег положаја уопште, као и њених делова, нпр. руске северо-американске епархије и руске мисије у јапану (види : стр. 22.—23.). Савремена руска православна црква је у ствари знатно многобројнија, него што то аутор представља, те се она ни издалека не исцрпљује само тзв. патријаршијом или »тихоновском« црквом. Писцу је канда остала непозната новија књига римокатоличког бискупа, монсињора Д' Ербињи о савременој руској цркви : *L'Aspect Religieux de Moscou en Octobre 1925. Roma. 1926.* (постоји и руски ауторизовани превод И. Ф. Наживина. Париз. 1926. г.). Осим »патријаршијске« у руској цркви сад постоје и др. врло многобројне црквене организације, које се од ње разликују готово само тиме, што над персонални принцип патријаршије истављају принцип синодализма, који и сам аутор признаје као класички за православну цркву (види : стр.

81.). Ове организације, нпр. московска синодална, или украјинска синодална црква и саме себе сматрају и други их признају као засебне аутокефалне цркве.

Сасвим је погрешно мишљење, да руска северо-американска епархија и јапанска мисија тобоже чине оделите аутономне јединице. Оне обе себе сматрају за делове једне руске православне цркве, што у ствари и јесу.

Исто тако се мора признати, да је неодређена и до очевидности вештачка подела (стр. 25.—28.) историје источне православне цркве на четири периода. Нејасно се аутор изражава и у опредељивању Св. Предања, као извора православног вероучења (стр. 32).

Исто тако се не можемо сагласити ни са одлучним негативним закључцима аутора на стр. 33.—34. о исповедањима православне вере XVII в., која су у вези са именима кијевскога митрополита Петра Могиле († 31. XII. 1646. г.) и јерусалимског патријарха Доситеја († 1707. г.). Иако је тачна ауторова мисао, да православна источна црква, која себе сматра за генетички и непосредни наставак васељенске једине и нераздељиве цркве, што на другом месту (стр. 64) признаје и сам аутор, због тога не може ни имати какве нарочите симболичке књиге у западно-хришћанском смислу те речи, ипак се не може признати као оправдана његова примедба, изказана до душе под знаком навода, да поменути споменици тобоже дају лажно (*falsche*) објашњење многим основним догматским тезама православне цркве. Ма да ова вероисповедања, без и до њиховог признања од стране васионског сабора, као једино ауторитетног органа *consensus ecclesiae*, не могу бити стављена у исти ред са никејско-цариградским символом вере и другим одредбама вере и црквеног устројства, остављеним нама у аманет од стране васељенских сабора, она ипак у сваком случају имају врло велики значај баш као израз општег догматског, моралног и канонског сазнања источне православне цркве, као једне целине Других сличних споменика ми немамо. Без њих православна црква не би могла једнодушно и сагласно да говори о многим предметима свога вероучења. . .

Дајући појам о догмату (стр. 38.), аутор је без сумње случајно пропустио главну његову одлику — богооткривеност, која пак сасвим не значи, да је свака богооткривена истина догмат. Тешко је сагласити се са ауторовим мишљењем,

израженим на стр. 39.—41., да је тобоже »сопствени« (карактеристични) пут религијског православног познања — унутрашњи, духовни, мистички (интуитивни), или пут срца, чистог срца. Нама се чини, да је за православље, у поређењу са Западним хришћанским вероисповестима, карактеристично баш признање неопходности општег, и уз то хармоничног учешћа и разума и воље и срца у познању религијских истина у опште. У ствари то признаје и сâм аутор, бар што се тиче вере (разума) и дела (воље), кад на стр. 54. вели : »Вера и дела су два нераздвојна елемента једне и исте суштине. Стога је православно хришћанство како етичко тако и пнеуматичко, јер се и једно и друго у њему јавља једновремено«. Још јасније о томе, до душе другим поводом, говори чувени руски цивилни богослов А. С. Хомјаков : »све ствара у нама Христос : или вером, или надом, или љубављу« (стр. 55.).

Ако се и не може рећи да је ауторов појам о т. зв. догматском развићу православне цркве (види : стр. 41.—42.) нетачан, ипак треба признати да је сувише нејасан можда зато, што је сувише кратко изложен. Међутим то је питање врло важно баш за разумевање истинског карактера источног православља. Стога опет морамо ваљалити, што су аутору остале непознате руске књиге, у којима су мање више тачно штампане расправе и дискусије, изнете на чувеним седницама петроградског религиозно-филозофског друштва почетком XX. века : тамо је ово питање свестрано и детаљно расправљено.

Ваља признати као сасвим тачно од аутора формулисано (на стр. 49.) опште учење православног хришћанства о догмату спасења. Можемо само ваљалити, што је писац остао и сувише равнодушан према тенденцији, која се у последње време показала код неких православних архијереја, да се спасење човеково сведе на т. зв. »гетсиманско искушење« помоћу »састрадалничке Христове љубави према грешном човечанству« (стр. 54.—53.) ; тенденцији, која се силно приближује ричлијанству. То је особито интересантно било казати баш на берлинском богословском факултету, где има следбеника ричлијанске идеологије.

Неки одељци и стране из друге главе н. пр. о јединству православне источне цркве (стр. 74.) и њеном синодалном уређењу (стр. 81. и даље) читају се са великим интересовањем. Између осталог овде се аутор отворено изражава за неоп-

ходност измене канонских забрана у погледу епископског целибата и другог свештеничког брака (стр. 82.).

Ваља ипак приметити да је нетачна ауторова одредба појма о цркви, као друштву, које обухвата православни свет (стр. 64.). Уосталом из даљег излагања се јасно види, да је, овде по среди један од ретких lapsus'a linguae у књизи.

Али другчије стоји ствар са другим мишљењем ауторовим. На стр. 75.—76. и 138. писац свесно или можда несвесно допушта погрешку у схватању и тумачењу познате молитве православне цркве о уједињењу свих хришћана. Његове речи : »Unsere Kirche betet unaufhörlich und inbrünstig in jeder Liturgie um den Frieden der ganzen Welt, um den Wohlbestand der heiligen Kirchen Gottes und um die Einigung (ihrer? Kirchen?!) aller« стоји у противности са оригиналним грчким текстом ове молитве : »iper tis irinis tu simpantos kosmu, evstatias ton agion tu Teu ekklosion ketis t o n p a n t o n Enoseos, tu Kiriu deotomen (види код Migne. Patrol. S. gr. t. LXIII. col. 907. упор. t. XXIX. col. CCCXXXII.). Реч »t o n p a n t o n«, (курзив је наш), јасно говори о томе, што се овде не могу разумети »ton ekklosion«. Па се и по себи разуме, да није била умесна и природна молитва о уједињењу сви ју црквава у доба св. Јована Христостома и можда још раније, кад је Христова црква била јединствена. . . .

Историјска фраза, коју писац цитира у примедби 30. на стр. 76., да »зидови, који деле хришћанске цркве и вероисповедна друштва, не достижу висину неба«, — несумњиво припада пок. кијевском митрополиту Платону Городецкоме († 1. X. 1890. г.).

И нехотице свакоме пажљивом читаоцу књиге мора пасти у очи факт, да аутор у III. глави не помиње, да најглавније место у православном богослужењу нарочито манастирском (н. пр. светогорском), које највише одговара прописима богослужбеног устава, заузима читање, које уз то има и своје специфичке одлике, карактеристичне не само за православље у опште у поређењу са западним хришћанством, већ и за оделите (помесне) православне цркве (н. пр. грчку, руску, сиријску ђурђијанску и т. д.). Ова одлика можда још више од осталих особина, које је писац навео, говори о верности православља старом хришћанству, у чему баш аутор и види (стр. 114., 116. и др.) основну црту православне побожности.

На стр. 128. погрешно је стављен датум руског предсабора 1905. г. место 1906. г.

Једва се може признати као тачно тврђење пишчево (на стр. 129.), да је »бугарска црква увек (stets) била потпуно слободна (völlig frei)« од утицаја и притисака државе (види у изд. А. П. Лопухина : Общедоступная Богословская Библиотека. Выпускъ VII. Исторія христіанской Церкви в. XIX в. Томъ II. Православный Востокъ. Петроградъ. 1901. г. стр. 339.—388., нарочито стр. 365. и даље).

Напоследку ваља рећи, да ова књига, коју смо критички прегледали, додирује толико важно, опсежно, високо и сваком православном хришћанину мило питање, а чита се са великим и непрекидним интересовањем. Посматрана са своје спољашње стране, књига је пажљиво и дивно штампана и може се рећи да је издање без икакве замерке. Снабдевена је и кратким упутством (у почетку), што до извесне мере замењује индекс литературе, а тако исто и засебним индексом предмета (на крају књиге).

Ретку одлику књиге чини такође и пажљиво и тачно цитирање старије, а нарочито нове (поглавито руске) богословске књижевности и то не само засебно штампане, него и часописне, која се тиче оних питања, која писац поставља и решава.

Професор Др. Т. Титов.

Димитрије Руварац, Аутобиографија и библиографија. Нови Сад 1927. 8 Стр. 43.

»Ваљда ми је промисао Божји одредио стога толико века, што је увидео да могу бити од користи српском народу, на чему му приносим захвалност и кад лежем и кад устајем, и молим му се да ме одржи до одређеног ми часа здрава и крепкма.«

(Д. Руварац у овом делу на стр. 4.)

Г. прота Димитрије Руварац, дугогодишњи библиотекар Патријарашке Библиотеке у Сремским Карловцима, дошао је на веома срећну мисао, да о својој осамдесетпетогодишњем животу, коју је скромно прославио прошле године, поново изда библиографију својих многобројних радова. Библиографија овог заслужног историка и најбољег познаваоца нашег XVIII века бројала је, у своме првом издању (Сремски Кар-

ловци 1912. 8 Стр. 24), девет стотина пет радова. И ако је тада навршио шездесету годину, неуморни г. Руварац наставио је своју плодну и веома користну делатност, и необично великом броју својих радова додао толико нових, колико у току целог свог живота не напише многи и многи наш радник на књизи. Његова библиографија, тако неопходна за сваког који се бави с последња два века наше прошлости (XVIII и XIX), броји данас хиљаду сто један рад. После толиког рада и у годинама, у којима су Немању носили »междуо двѣма конѣма«, г. Руварац у својој краткој аутобиографији, што претходи његовој библиографији, и не помишља да се жали на своју старост; он се у њој жали на тешке прилике, због којих се не може »упустити у штампање неких својих нових радова« (стр. 8) Осам до девет својих радова г. Руварац је предао Академији Наука и Матици Српској и они ће, надамо се, ускоро изићи. Историска наука, дакле, с правом може очекивати од заслужне старине, г. проте Руварца, још многе и многе драгоцене прилоге.

Ђорђе Сп. Радојичић.

УРЕДНИК
Д-р ДИМИТРИЈЕ СТЕФАНОВИЋ

ВЛАСНИК У ИМЕ БОГОСЛОВ. ФАКУЛТЕТА
Прота СТЕВ. М. ДИМИТРИЈЕВИЋ